DE ISLAM IN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

DR. C. SNOUCK HURGRONJE
Hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden

§ 1. Toen de Mongolenvorst HOELAGOE in 1258 na Chr. Bagdad verwoestte, dat vijf eeuwen lang de hoofdstad van den Islam geweest was, verdween zelfs de schijn der staatkundige eenheid van de Mohammedaansche gemeente. Slechts ongeveer een halve eeuw vóór dat gedenkwaardige tijdstip was de Islam langzaam aan begonnen, in de eilanden van den Oost-Indischen Archipel door te dringen. Geen staatsgezag had aan deze beweging eenig deel; de geleidelijke bekeering der kustlanden van Soematra, van geheel Java, der randen weer van Borneo en Celebes, en van tal van kleinere eilanden was in de eerste plaats het werk van Mohammedaansche kooplieden en kolonisten uit Westelijker landen, en zij werd en wordt nog voortgezet door de geïslamiseerde Inlanders zelf, die deels van het kustgebied uit naar de binnenlanden, deels naar naburige eilanden hunne nieuwe leer door aantrekking of door geweld uitbreidden.

Gedateerde grafschriften, die Inlandsche overleveringen bevestigen, korte aanteekeningen van den Venetiaan MARCO POLO uit de 13de, eene uitvoerige beschrijving van den Arabier IBN BATTOETAH uit de 14de eeuw maken ons bekend met het Mohammedaansche rijk Pasè op Soematra's Noordkust. Van de islamiseering van Minangkabau, Palembang, Djambi en de overige kustlanden van dat eiland is ons het begin niet uit zoo

betrouwbare bronnen bekend. Op Java was de val van het Hindoerijk Madjapahit, omstreeks 1518 na Chr., het eindresultaat van een langdurigen strijd tusschen Hindoeïsme en Islam; nog in de 16de eeuw ontstonden hier de Mohammedaansche rijken van Mataram, Banten en Tjirebon, die geleidelijk de gansche bevolking tot Mohammedanen maakten. Voor de kennis van de bijzonderheden betreffende het eerste indringen van den nieuwen godsdienst in de overige eilanden van den Archipel beschikken wij meestal slechts over Inlandsche bronnen, waarin legende de plaats der historie, mirakelen de plaats der gebeurtenissen innemen en alle chronologie pleegt te ontbreken. De hoofdmotieven dier legendarische bekeeringsverhalen zijn overal vrijwel dezelfde. Een Mohammedaansch heilige, liefst een uit het stamland van den Islam, uit Arabië zelf, krijgt in een visioen van den Profeet de opdracht, zich te begeven naar het heidensch gebied, dat aan de beurt is. Daar wordt aan enkelen zijne komst door droomgezichten of andere voorteekenen aangekondigd. Hij maakt de reis erheen in een oogwenk, zonder zich door de gewone bezwaren van tijd of ruimte belemmerd te zien. Door eenige verbijsterende wonderen, die heidensche tooverij vergeefs beproeft na te bootsen, toont hij de meerderheid van MOHAMMED's leer boven het veelgodendom aan, en weldra schaart zich eene geloovige kustbevolking achter den vromen vreemdeling om voor het eerst eene Moslimsche godsdienstoefening te verrichten. Door heiligen oorlog of ook door prediking breiden dan de nieuwbekeerden het geloof al spoedig onder hunne rasgenooten uit.

Al kunnen wij nu die naïeve verhalen niet door nuchtere historische gegevens vervangen, toch weten wij wel, hoe het in hoofdzaak is toegegaan, daar het proces zich ook in de ons bekende tijdperken telkens herhaalt. Mohammedaansche kooplieden en gelukzoekers vestigen zich onder de heidensche bevolking.

De Moslim onderscheidt zich meestal ook zonder heilig of bijzonder vroom te zijn, door neiging tot verbreiding van zijn geloof, vooral onder minbeschaafden. Reeds zijn eigen belang brengt dit mede; hij wil zich een eigen milieu, in de eerste plaats een eigen gezin scheppen. Eene vrouw vindt hij in die omgeving zonder veel moeite, maar met eene heidensche kan hij geen wettige verbintenis aangaan. Hij lijft haar dus eerst, door haar de woorden der geloofsbelijdenis te laten nazeggen, bij de gemeente van MOHAMMED in, en licht overreedt hij ook hare naastbestaanden om dat voorbeeld te volgen. Het gaat zoo gemakkelijk, zonder sacramenten of uitvoerige ceremoniën, en de heidenen, die dezen stap doen, verlustigen zich daarna al spoedig in het bewustzijn van te behooren tot den kring der vreemde bijwoners, die zij in menig opzicht als hunne meerderen beschouwen. De kring breidt zich uit en langzamerhand ontstaan op deze wijze Mohammedaansche dorpen, landstreken, rijkjes. In den Indischen Archipel waren twee omstandigheden in het voordeel eener spoedige verdere uitbreiding van den Islam. Een groot deel der bevolking dezer eilanden stond nog op dien lagen trap van geestelijke ontwikkeling, dien men, zij het in bijzonderheden zeer verschillend, bij de Arabieren van MOHAMMED's tijd en bij de bevolking van Centraal-Afrika nog in onze dagen waarneemt. Bij anderen had wel de cultuur van Hindoestan haren invloed geoefend, maar daaraan kreeg, in verband met het kastenstelsel, de groote menigte slechts in geringe mate deel, terwijl de Islam aan de ontwikkeling der individueele krachten zijner belijders volkomen vrij spel laat. Het duurde dan ook niet lang of geheel Java was, met niet noemenswaarde uitzonderingen, voor den Islam gewonnen, nadat de al te zeer aan het Hindoeïsme ge hechte elementen naar Bali waren uitgeweken. Op de overige, dun bevolkte, groote eilanden werkte het proces zeer veel minder snel door. Daar bleven de heidensche

stammen der binnenlanden, zooals de Bataks op Soematra, de Dajaks op Borneo, de Alfoeren op Celebes voor de Mohammedaansche kustrijken de mindere menschensoort, tot welker exploitatie de Islam met zijne leer van den heiligen oorlog hun een welkom voorwendsel leverde; zij onderwierpen ze aan dikwijls zware heffingen, haalden er hunne slaven, beheerschten ze zonder ze te besturen of op te voeden. Slechts bij uitzondering beijverden zij zich opzettelijk om hen te bekeeren, maar ook zonder dat bewoog de zucht naar verlossing uit den knechtenstaat vele heidenen om door het uitspreken van de twee zinnen der geloofsbelijdenis, in den regel gepaard met besnijdenis en ontzegging van het genot van varkensvleesch, zich bij de heerschende groep in te lijven.

Zoowel op de genoemde groote als op verschillende kleinere eilanden is deze soort van inwerking van den Islam op het inheemsche heidendom nog in vollen gang, sedert de komst der Europeanen en vooral in de laatste eeuw in concurrentie met de Christelijke zending.

Ruw schattend kan men het aantal Mohammedanen van den Indischen Archipel op 35 millioen stellen, waarvan 30 millioen op Java. Het zou een kinderachtig bedrijf zijn, dit getal te verminderen met hen, die wat hunne kennis of hunne practische beoefening van den Islam betreft, naar een of anderen, altoos willekeurigen maatstaf gemeten, te licht bevonden worden. Zulk eene methode zou bij verdere toepassing tot de uitkomst voeren, dat er weinige of geene Inlandsche Christenen zijn en dat het statistisch als juist aangenomen getal der belijders van het Christendom over de geheele wereld met vele milioenen verminderd moest worden. Wel is het daarentegen nuttig zich er ter dege rekenschap van te geven, dat men het geestelijk, het huiselijk en het maatschappelijk leven der Indonesiërs volstrekt niet afdoende gekenschetst heeft door te verklaren, dat zij Mohammedanen zijn, maar dit geldt omtrent alle

wereldgodsdiensten, en het geldt misschien van de Mohammedanen in zeer bijzondere mate. Deze godsdienst heeft voor de inwerking op het leven en denken zijner belijders minder tijd gehad dan de andere, en hij heeft er niet de doelmatigste middelen voor gezocht; de Islam heeft altijd met meer ijver gestreefd naar uitbreiding van zijn gebied dan naar intensieve bewerking van het verworvene,

Uit Hindoestan was reeds lang vóór het ontstaan van den Islam die machtige stroom van kolonisatie naar Java en omliggende eilanden uitgegaan, die eeuwenlang het karakter der beschaving dezer landen zou bepalen en waarvan de nawerking zich nu nog allerwegen doet gevoelen. Nadat een deel der Hindoes den Islam had aangenomen, namen nu ook Moslims uit Voor-Indië ijverig deel aan het verkeer met en de emigratie naar den Archipel, en zij waren het, die den Mohammedaanschen godsdienst hier ingang hebben verschaft. Het moge waar zijn, dat reeds te voren andere Moslimsche volken handelswaren uit Oost-Indië haalden en er kleine nederzettingen vormden; geestelijke invloed van blijvende beteekenis is hiervan stellig niet uitgegaan. De Islam, zooals de Indonesiërs dien kregen, had derhalve reeds een aanpassingsproces aan het Hindoeïsme achter den rug, zoodat het hem des te gemakkelijker viel, zich op Java en Soematra nogmaals aan een verbasterd Hindoeïsme aan te passen. Van dezen Voor-Indischen oorsprong vertoont de Oost-Indische Islam nog steeds onmiskenbare sporen. De in de Inlandsche talen bewerkte populaire legenden omtrent den tijd van den Profeet en van zijne eerste opvolgers staan niet alleen van de historische waarheid, maar ook van de Arabische overleveringen zeer ver af; men vindt de origineelen ervan in Hindoestan terug. Gelijk in deze verhalen, zoo vindt men ook in sommige gebruiken van Indonesische Mohammedanen een soortgelijken invloed van het Sji'itisme als bijv. aan de kusten

van Malabar en Koromandel, waar overigens, evenals in Nederlandsch-Indië, de Islam in zijn Soennitischen, orthodoxen vorm beleden wordt, en wel, wat de uitlegging der wet betreft, naar de Sjafi'itische school. Daar en hier eene groote voorliefde voor mystieke bespiegeling, die bij de hooger ontwikkelden vrij bewust pantheïstisch wordt, en bij de lagere klassen samengaat met velerlei grof bijgeloof.

De niet te onderschatten invloed der Arabieren is gevolg, niet oorzaak geweest van de bekeering der Indonesiërs tot den Islam. Sedert de 17e eeuw nam het verkeer met de heilige steden Mekka en Medina gaandeweg toe en studeerde een steeds grooter aantal „Djawa", zooals men hen daar zonder onderscheid noemt, in Mohammeds geboorteplaats. De van daar teruggekeerden ijverden niet zelden tegen allerlei vroeger uit Hindoestan geïmporteerde denkbeelden en gebruiken, en de uit het arme Zuid-Arabische landschap Hadramaut naar de handelsplaatsen van Oost-Indië immigreerende Arabieren oefenden in dezelfde richting een zekeren invloed. Waar deze werkingen zich het krachtigst deden gelden, verloor het leven der Inlandsche Mohammedanen veel van zijne bekoorlijke naïveteit, en nam het een somberder, stroever, vaak ook minder verdraagzaam karakter aan.

§ 2. In No. 6 van serie II werd getracht, een overzicht te geven van leer en practijk van den Islam in het algemeen; in aansluiting daaraan volge hier nu een en ander ter kenschetsing van het Mohammedanisme zooals het in Nederlands Verre Oosten beleden en beleefd wordt.

In verband met de omstandigheid, dat de Islam in Oost-Indië niet door verovering, maar om zoo te zeggen van onderaf werd ingevoerd, werd het bedehuis, de moskee (m a s d j i d, m e s e g i t,, enz.) hier meer nog dan in de meeste andere Mohammedaansche landen, het

middelpunt van den invloed, dien deze godsdienst op het geheele leven oefent. In de voornaamste zetel van bestuur, op Java in de regentschapshoofdplaatsen, in Atjèh op de hoofdplaatsen van moekims en elders in daarmee overeenkomstige bevolkingscentra vindt men hoofdmoskeeën, dat zijn zulke, waar de Vrijdagsdienst gehouden wordt; soms is dit ook op Javaansche districts-hoofdplaatsen het geval, maar anders vindt men daar toch moskeeën van den tweeden rang, waar de vijf dagelijksche godsdienstoefeningen verricht worden door de kleine minderheid, die tijd en lust heeft om zich daarheen te begeven, en waar eene grootere schare zich op de beide officieele jaarlijksche feesten van den Islam vereenigt.

Kenschetsend voor den bouwtrant der Oost-Indische moskeeën is bovenal het gebroken dak, bestaande uit twee of vier lagen, gekroond door eene zelfstandige spits; het dekmateriaal was vroeger algemeen het plantaardige, dat plaatselijk voor de huisdaken gebezigd werd, bladeren of vezels van verschillende palmsoorten of dakpannen van hout; in den laatsten tijd gebruikt men meer en meer gebakken dakpannen. Bij uitzondering vindt men bij enkele groote moskeeën minarets, die eigenaardige torens met eene of meer gaanderijen om het hoogste gedeelte, van waar de moe'addins op de vastgestelde tijden de plechtige formules van oproeping ter godsdienstoefening doen weerklinken en die in Arabische of Turksche landen aan geen voornaam bedehuis plegen te ontbreken. In Oost-Indië zingen de „bilal's" (zoo genoemd naar den eigennaam van den Abessiniër, die voor den Profeet als oproeper fungeerde), modins of hoe zij verder heeten mogen, hunnen oproep van uit het moskeedak, maar laat men dezen voorafgaan door krachtige slagen op eene trom (bedoeg of taboeh, een hollen, met buffelvel bespannen boomstam), die zich onder een afzonderlijk afdak op het erf der moskee bevindt. Op zulk een erf treft men

verder hetzij eene leiding van levend water of een door moskeebedienden geregeld gevuld waterréservoir aan om de geloovigen in de gelegenheid te stellen, door de voorgeschreven wasschingen hunne ritueele reinheid te herkrijgen, wanneer zij die verloren mochten hebben, en althans hunne voeten vóór het betreden der moskee te zuiveren van de onreinheid, die zij op weg derwaarts hebben opgedaan.

Het gebouw zelf bestaat uit eene voorgalerij (soerambi) en de hoofdruimte, in welker westelijken, gewoonlijk tegenover den hoofdingang gelegen muur eene nis (mihrab) de richting (kiblat) naar Mekka aangeeft, die de geloovigen bij hunne ritueele godsdienstoefening hebben in te nemen. Gewoonlijk in de nabijheid van die mihrab staat het spreekgestoelte (mimbar, imbar), waarin de chatib (katip, ketip) des Vrijdags en op de beide officieele feestdagen eene vaak voor hem evenals voor zijn gehoor onverstaanbare Arabische preek (choetbah) voordraagt. Een aantal lange, smalle matten en tapijten worden vóór de diensten over de breedte der moskee uitgespreid om de vromen in rijen geschaard daarop te doen plaats nemen; na gebruik rolt men ze op en legt ze ter zijde. In afgeschoten ruimten of kasten of ook wel in bijgebouwtjes op het erf der moskee bewaart men eetserviezen, die voor gemeenschappelijke feestmaaltijden, vooral bij het Mauloedfeest, den gedenkdag der geboorte en van den dood van den Profeet, maar ook bij menige andere gelegenbeid dienst doen, verder boeken, zooals Qoerans, die voor den dag gehaald worden wanneer een gemeenschappelijk reciet aan de orde is, spreekverzamelingen, werken over de Mohammedaansche wet, in dichtmaat of in gerijmd proza vervatte legenden over het leven of over de hemelvaart van Mohammed, formuliergebeden enz.

Het personeel eener moskee bestaat zelden uit minder dan vier: een imam, die als vast voorganger bij de

dagelijksche, wekelijksche en jaarlijksche godsdienstoefeningen (salat's, sembahjang's) optreedt, een chatib, die de Vrijdags- en feestpreeken voordraagt en ook wel een deel van het werk des imams overneemt, een bilal, die de oproepingen (adan, bang) tot de gemeenschappelijke diensten afzingt, en minstens een bediende (op Java merbot) voor het onderhoud van het gebouw en zijn meubilair, het watervullen, en andere materieele bemoeienissen. Dikwijls is het aantal beambten of bedienden veel grooter en stijgt het tot veertig of meer, niet alleen omdat elke functie afwisselend door verschillende personen wordt waargenomen, maar ook omdat hier te lande de bemoeienis van het moskee-personeel zich veel verder pleegt uit te strekken dan tot de zorg voor den openbaren eeredienst.

Priesters of geestelijken zijn die imam's chatib's, enz. hier evenmin als in andere Mohammedaansche landen, daar de Islam nu eenmaal geene sacramenten noch officieele zielzorgers kent; buiten de moskee gaat hun het godsdienstige leven hunner geloofsgenooten niet meer aan dan ieder ander. Maar zij verbinden hier met hun moskeeambt gewoonlijk de functies van den qadhi, den rechter volgens de Mohammedaansche wet, voor zoover deze ten minste worden uitgeoefend. Deze laatste beperking zegt zeer veel. Wij weten immers, dat het qadhi-ambt, oorspronkelijk bestemd om alle rechtsgeschillen volgens de bepalingen der geopenbaarde wet te beslechten, zijne feitelijke bevoegdheid in alle Mohammedaansche landen in den loop der tijden steeds meer zag besnoeien, zoodat eindelijk deze rechtspraak overal als een „geestelijke" naast de veel meer omvattende wereldlijke kwam te staan, beperkt tot de behandeling van zaken betreffende het familierecht, de godsdienstige stichtingen, en soms nog enkele andere onderwerpen. Is dit zoo in landen onder Mohammedaansch bestuur, het spreekt vanzelf, dat diezelfde grenzen den maximalen omvang aanduiden van het gebied, dat onder de heer-

schappij van de Moslimsche wet kwam te staan in landen, waar de Islam zóó laat zijn intocht deed, waar hij bovendien eerst allengs van de lagere klassen der bevolking in de hoogere doordrong, en waar weldra daarop Europeesch gezag zich deed gelden.

Daar nu in den aanvang der islamiseering van de Archipel-landen de eenigszins wetgeleerde geloovigen in den regel onder het moskeepersoneel te vinden waren, kwam hier de „geestelijke rechtspraak" in nauw verband met de moskee te staan, en dit bleef zoo, ook nadat allen, bestuurders zoowel als bestuurden, den Islam hadden aangenomen. Op Java werd dus de soerambi de rechtszaal voor die geschillen, van welker beslechting de godsdienstige wet zich had weten meester te maken; in de eene streek betrof dit een grooter deel van het recht dan in de andere, maar huwelijks-, familie- en erfrechtszaken werden er nagenoeg overal toe gerekend. In de soerambi hield en houdt de panghoeloe, de chef van de moskee, meestal des Donderdags of ook des Maandags zitting, omgeven van eenige deskundigen uit zijn personeel, om de soms reeds eenigen tijd te voren aan schrijvers of andere ondergeschikten medegedeelde zaken te onderzoeken en zoo mogelijk dadelijk af te doen.

Het Europeesche bestuur kende vroeger al deze dingen slechts zeer oppervlakkig, en, gelijk het ten onrechte in de moskeebeambten eene soort van priesters zag, zoo meende het, dat de panghoeloe met zijne ondergeschikte bijzitters eenen raad van rechters vormden, en sprak men officieel van priesterraden. In de regeling dezer rechtspraak, die nu ruim dertig jaren geleden tot stand gekomen is, heeft dit misverstand zijn beslag gekregen, zoodat sedert dien tijd in de soerambi's raden zitting houden, uit drie tot acht door de Regeering benoemde leden samengesteld en door den panghoeloe voorgezeten,

§ 3. De meeste zaken, die in de soerambi ter behandeling komen, worden door vrouwen voorgebracht, die zich door hare echtgenooten in een of ander opzicht tekort gedaan achten. Zij verlangen, dat de rechter òf den man tot betere nakoming zijner verplichtingen nope óf haar den weg wijze om van den huwelijksband ontslagen te worden. In de Moslimsche wet is de vrouw zeer afhankelijk van haren echtgenoot, en hare positie tegenover een onwilligen man niet sterk. Hij heeft te allen tijde de macht, zich door verstooting (t a l a q) van de vrouw, die hij moe is, te ontdoen, maar wanneer hij zijne vrouw op de ergerlijkste wijze verwaarloost, kan zij hem toch tot die losmaking van den huwelijksband niet dwingen. Zij kan hem voor het uitspreken van den talaq eenen prijs bieden, maar daartoe moet zij bemiddeld zijn, en als hij weigert, is zij ten einde raad. Nu heeft echter op Java een door edict van vroegere vorsten versterkt gebruik voor de vrouw de herkrijging harer vrijheid vergemakkelijkt; de man wordt er namelijk onmiddellijk na het sluiten van een huwelijkscontract op eene wijze, die volgens den Islam eigenlijk maar half door den beugel kan, genoopt tot het uitspreken eener voorwaardelijke verstooting, die in volle werking treedt, zoodra hij in bepaalde, in de formule opgesomde verplichtingen is tekort geschoten, en de vrouw, hiermee geen genoegen nemende, daarvan aangifte doet bij den geestelijken rechter. Zulke aangiften (r a p a') nu zijn verreweg de gewoonste zaken, die de panghoeloe met zijne raadsleden te behandelen krijgt. Ook in andere vormen maken vrouwen in de soerambi eischen tot ontbinding des huwelijks aanhangig, of wel zij roepen de hulp des panghoeloes in om den echtgenoot tot betere voorziening in hare behoefte aan kleeding, huisvesting of voeding te vermanen. De scheiding van den echtelijken inboedel na ontbinding van een huwelijk kan eveneens aanleiding geven tot moeilijkheden, die de „priesterraad" moet helpen oplossen.

Wel kent de Islam geene gemeenschap of vermenging der goederen van echtgenooten, maar op Java neemt men gewoonlijk aan, dat het huwelijk de stilzwijgende overeenkomst tot gemeenschap der staande het huwelijk verkregen goederen insluit, die dan na ontbinding van den echt door sterfgeval of echtscheiding in eene plaatselijk verschillende verhouding tusschen de echtgenooten of hunne rechtverkrijgenden verdeeld moeten worden.

Zoo zijn er nog tal van andere familiegeschillen, waarin een vonnis van den priesterraad de beslissing moet geven, en daaronder hebben die betreffende het erfrecht de zeer bijzondere belangstelling van de rechters in verband met de voor hen daaraan verbonden voordeelen. Deze rechters genieten namelijk als zoodanig geene andere inkomsten dan de kosten, die zij hunnen justiciabelen in rekening brengen, en in den regel bedragen die niet veel, want gegoede Javanen zijn zeldzaam. Bij de behandeling van geschillen over de verdeeling van nalatenschappen hebben nu de geestelijke rechters der Mohammedanen in de meeste landen van den Archipel de gewoonte aangenomen, als honorarium 10 % van de getaxeerde waarde der verdeelde goederen in rekening te brengen. Deze heffing van de o e s o e r (het tiende deel) heeft aanleiding gegeven tot velerlei misbruik, zooals het uitlokken van geschillen, het opdringen van bemoeienis met de verdeeling, en meer dan eens heeft de Regeering moeten ingrijpen om de vrijheid der Inlanders tot verdeeling der sterfboedels met onderling goedvinden te handhaven. Die vrijheid wordt dan vaak zoo gebruikt, dat er geene eigenlijke verdeeling plaats vindt, maar bijv. na het sterven van een familiehoofd het door de natuur der zaak daartoe aangewezene familielid de baten en de plichten van den overledene eenvoudig voor zijne rekening neemt. Waar niemand zich daartegen verzet, heeft ook de Moslimsche wet hierop weinig aan te merken.

Wat w a k a p-instellingen betreft, d. z. goederen in de doode hand, waarvan de stichters in den regel het genot verzekerd hebben aan bedehuizen, godsdienstscholen of begraafplaatsen, heeft de geestelijke rechter niet alleen de daarbij voorkomende geschillen volgens de Moslimsche wet te beslechten, maar ook in de richtige administratie te voorzien, zoover zulks niet op afdoende wijze door den stichter is geschied. Dezelfde autoriteit heeft in bepaalde gevallen voogden over minderjarigen aan te stellen, zelf als w a l i (dus als overheidswali, d. i. w a l i h a k i m) aan vrouwen den voor haar onmisbaren bijstand te verleenen tot het sluiten van een huwelijk, wanneer de personen, die krachtens bloedverwantschap met haar daartoe aangewezen zouden zijn (de w a l i n a s a b, zooals men ze noemt), ontbreken of zonder wettige reden weigeren, die taak te vervullen.

De dusver opgesomde werkzaamheden, die onder de Mohammedanen van Oost-Indië veelal aan het moskeepersoneel en zijnen directeur zijn opgedragen, vallen meerendeels binnen de grenzen der taak van den qadhi, zooals de Moslimsche wet die omschrijft. Ook het toezicht op de naleving der godsdienstige wet bij de sluiting van huwelijkscontracten en bij de vrijwillige ontbinding van huwelijken wordt alom in den Archipel door het moskeepersoneel uitgoefend. Zulk toezicht schrijft de Islam wel niet voor, maar het bestaat in een of anderen vorm in alle Moslimsche landen, en de onbekendheid van de overgroote meerderheid der bevolking met de ter zake geldende bepalingen en in acht te nemen vormen, maakt het inderdaad onontbeerlijk. Op Java en Madoera wordt dit toezicht door de beambten van districts- en onderdistrictsmoskeeën uitgeoefend, daar het ressort eener regentschapsmoskee om allerlei practische redenen te groot zou zijn. De desa-godsdienstbeambte, in ons officieele spraakgebruik alweer „desapriester” genoemd, bewijst daarbij de noodige diensten door begeleiding der trouwlustigen of

dergenen, die aangifte van huwelijksontbinding moeten doen, naar de districts- of onderdistrictshoofdplaats en door het geven van de noodige inlichtingen over hen aan de daar bescheiden huwelijksbeambten. Op Soematra en andere eilanden is dikwijls het geheele toezicht aan den dorpsbeambte opgedragen. Voor enkele jaren heeft de Regeering door uitvaardiging eener „huwelijksordonnantie" getracht, aan dit op ongeschreven volksrecht gebaseerde toezicht de noodige vastheid en eenvormigheid te geven. Die ordonnantie geldt voor Java en Madoera, maar er wordt op gewerkt om in denzelfden geest in de Buitenbezittingen regelingen in het leven te roepen ter verhooging der rechtszekerheid in het Inlandsche familieleven en ter voorbereiding van iets, dat gelijkt op burgerlijke standsregisters voor Inlanders.

Om een huwelijkscontract tusschen Javanen tot stand te brengen begeven zich de beide partijen, begeleid door de betrokken „dorpsgeestelijken" naar den huwelijksbeambte, gewoonlijk tevens panghoeloe der moskee van het district of onderdistrict, uit wiens personeel twee daarvoor naar de Moslimsche wet min of meer geschikte personen als getuigen fungeeren. Nadat uit de inlichtingen der dorpsgeestelijken gebleken is, dat er geene aan de godsdienstige wet te ontleenen bezwaren tegen de sluiting van het contract bestaan, laat de huwelijksbeambte zich gemakshalve door den verwantschaps-wali der bruid machtigen om in zijne plaats op te treden, waardoor de zaak vlugger afloopt dan wanneer hij dezen de vereischte formules moest voorzeggen. Na eene korte stichtelijke inleiding neemt hij den bruidegom bij de hand en sluit met dezen in den voorgeschreven vorm het contract, waarop hij nog een gebed om zegen laat volgen. Eindelijk laat hij den bruidegom de hierboven (blz. 13) genoemde voorwaardelijke verstooting (t a' l i q, d. i. ophanging, namelijk ophanging van den t a l a q aan eene voorwaarde; ook d j a n d j i d a l e m, door de vorsten verordende belofte

genoemd) uitspreken, waardoor de vrouw in eene betere positie komt dan die de Moslimsche wet zonder meer haar verzekeren zou, en doet hij van alles de noodige aanteekening in het daarvoor bestemde register.

Er is nog een onderwerp, waarin het moskeepersoneel veel belang stelt: de opbrengst der *zakât*, die godsdienstige belasting, die in Nederlandsch-Indië in hoofdzaak zou neerkomen op de tienden van het veldgewas. Natuurlijk is hier nog minder dan in Mohammedaansch bestuurde landen sprake van eene inning van overheidswege der „*djakat*", zooals men den naam hier uitspreekt. Wel is men er in sommige streken, bijv. het Soendasche gedeelte van Java, in vroegere jaren in geslaagd, eene geregelde heffing te organiseeren, en werken daar die regelingen ook nu nog in de practijk na, maar meer en meer dringt de overtuiging door, dat in de tegenwoordige omstandigheden de djakat alleen te beschouwen is als een in volkomen vrijheid vervulde godsdienstplicht, en in vele gewesten vindt de opbrengst slechts zeer sporadisch plaats. Op West-Java en elders, waar de djakat wat beteekent, dankt zij dit voor een goed deel aan de werkzaamheid der moskeebeambten, die hierbij allerminst belangeloos te werk gingen. Als deskundigen wisten zij zich de inning en verdeeling te verzekeren, waarvoor hun naar de godsdienstige wet een deel der opbrengst toekwam; verder liet het personeel zich wegens zijne toewijding aan den eeredienst, die het belette, winstgevende beroepen uit te oefenen, in hoedanigheid van armen en behoeftigen ruim bedeelen, en zoo waren er allerlei middelen of voorwendsels, die medewerkten om van de djakat in de praktijk eene soort van inkomst te maken voor die categorie van personen, die het Europeesche spraakgebruik met den naam van Mohammedaansche priesters pleegt te bestempelen.

Men vergete vooral niet, dat dit alles slechts voor bepaalde landstreken geldt, terwijl elders de djakat

door hen, wier persoonlijke vroomheid hen noopt om dien godsdienstplicht te vervullen, gegeven wordt aan zulke wetgeleerde of vroom of heilig geachte personen, van wier voorspraak bij den Allerhoogste de gevers zich zegen beloven. Ook kunnen bijzondere omstandigheden tijdelijk aan de djakat-opbrengst eene bepaalde richting geven; zoo diende in Atjeh jarenlang deze, toen onder leiding der meest befaamde wetgeleerden ingezamelde, belasting ter vorming van locale kassen ter bestrijding der kosten van den heiligen oorlog, voor welk doel inderdaad de Moslimsche wet in bepaalde omstandigheden een gedeelte der djakat bestemd wil zien.

§ 4. De bespreking van hetgeen zooal tot den werkkring van moskeebeambten in Oost-Indië kan komen te behooren, bracht vanzelf mede, dat wij het licht lieten vallen op ongeveer alle voor het maatschappelijke leven belangrijke gedeelten der Mohammedaansche wet, die bij de belijders van den Islam daar te lande toepassing plegen te vinden. De dikwijls hoogst belangrijke plaatselijke verschillen konden wij slechts nu en dan even aanduiden. Waar, gelijk in een groot deel van Midden-Soematra, de familie op moederrechtelijken grondslag berust, negeert men het Moslimsche erfrecht, ofschoon de Islam er overigens met grooten ijver wordt beleden. De vermenging, ook door de geestelijke rechters, van de Moslimsche wet met inheemsche adat vertoont zeer uiteenloopende verhoudingen. De geestelijke rechtspraak is niet overal zoo onafhankelijk als in de Gouvernementslanden van Java; in menig gebied hebben de besturende hoofden het heft in handen weten te houden. Hier en daar maakt zij eenvoudig deel uit van de gewone inlandsche rechtspraak; de zaken, die op Java en Madoera voor de „priesterraden", in Atjèh vanouds voor de kali's, in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo voor de moefti's en elders voor soortgelijke rechters gebracht worden, komen dan

voor dezelfde „rapats" of anders genoemde rechtbanken, die burgerlijke of strafzaken ter behandeling krijgen, al acht men het advies van Mohammedaansche wetgeleerden in het bijzonder bij die geschillen onontbeerlijk.

De Moslimsche Wet, gevloeid uit Allah's openbaring, wil in theorie het geheele leven in al zijne uitingen knellen in de banden zijner alles regelende bepalingen. Nooit en nergens is zij daarin geslaagd, en de emancipatie der Mohammedanen van hun eigen kanonieke recht, hunne Sjar' of Sjari'ah (Indische uitspraak: sara' en sari'at of sarèngat) is steeds verder gegaan. Vorstelijke edicten, oude volksinstellingen, moderne wetboeken hebben, zij het met inachtneming van de eerbiedigste vormen jegens Allah's woord, de hieruit afgeleide wetgeving in één steeds engeren hoek teruggedrongen. In Oost-Indië werd vanouds in de heerschende kringen der Mohammedanen het recht van bestaan der volksinstellingen zelfs theoretisch hoog gehouden. Terwijl de Sjari'ah zelve leert, dat de Adat, het inheemsche recht, slechts in die exceptioneele gevallen aan het woord mag komen, waarin zijzelve ernaar verwijst, hebben de Oost-Indische belijders van den Islam, met uitzondering van de eigenlijke theologen, steeds Sjari'ah en Adat naast elkaar gesteld als de beide steunpilaren der wereldoorlog, onafscheidelijk verbonden als de pupil van het oog met het oogwit, als Allah's wezen met Zijne eigenschappen, zooals sommige hunner wijzen het uitdrukten.

Toch oefenen ook hier zelfs die gedeelten der wet, die door geene autoriteit gehandhaafd worden, wel degelijk invloed. Vooreerst in de kringen der schriftgeleerden, die haar in haren geheelen omvang bestudeeren en wier critiek van bestaande staatkndige en maatschappelijke toestanden dus allicht onder den invloed komt van haren in wezen middeleeuwschen maatstaf. Verder ook in de kringen, die onder den invloed

dier schriftgeleerden komen. Zoo komen bij sommige Inlandsche Mohammedanen gemoedsbezwaren voor tegen contracten met rentebeding, tegen elken vorm van verzekering, daar deze als eene soort van hasard veroordeeld wordt, tegen het bekleeden van ambten onder een niet-Mohammedaansch bestuur, tegen het volgen der zeden en gebruiken van Europeeschen oorsprong. De overgroote meerderheid beschouwt echter zulke bedenkingen als overdreven en is voor vreemde cultuurinvloeden zeer toegankelijk, mits deze niet op bekeering tot een ander geloof gericht zijn.

Zeer ten voordeele eener toenadering der Oost-Indische Mohammedanen tot de hedendaagsche internationale beschaving strekt de omstandigheid, dat het verkeer der beide geslachten hier niet belemmerd wordt door inachtneming dier voorschriften van afsluiting en sluiering der vrouwen, die in de meeste landen van den Islam gevolgd worden. Moge al de positie der Inlandsche vrouw nog veel verbetering noodig hebben om eene krachtige verheffing der Inlandsche maatschappij mogelijk te maken, hieraan staan dan toch bij de Nederlandsch-Indische Mohammedanen niet die bezwaren in den weg, die men bijv. in Turkije en Egypte ontmoet.

§ 5. Wij leerden de moskee in Indië kennen, niet als bedehuis alleen, maar als een middelpunt van waar uit toezicht wordt geoefend op en leiding gegeven aan allerlei levensuitingen der Inlandsche maatschappij, die feitelijk aan de regelingen der wet van den Islam onderworpen zijn geraakt. De hieruit voortvloeiende aanrakingen der bevolking met de moskee en met haar persooneel zijn echter in hoofdzaak van ambtelijken aard, te vergelijken met de verhouding onzer gewone burgers tot den rechter, den ambtenaar van den burgerlijken stand en dergelijken. Middelpunt van het individueel godsdienstig leven zijn de moskeeën in het grootste deel van den Archipel voor het gros der bevolking

niet. Er zijn weliswaar plaatsen, zooals de hoofdplaats Palembang, het gewest Banten, sommige deelen der Preanger Regentschappen, eenige plaatsen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar de waarneming van de ritueele plichten der Mohammedanen zoo algemeen is doorgedrongen dat de kleine luiden en de besturende hoofden zich in de moskee evenzeer thuis gevoelen als de schriftgeleerden en de vromen van professie, de „fijnen" om het zoo eens uit te drukken, maar in de meeste streken vormen degenen, die dagelijks, of ook maar des Vrijdags en op de officieele feestdagen de moskee bezoeken om daar hunne godsdienstoefening te verrichten, eene kleine minderheid, die door de rest der bevolking min of meer als een afzonderlijke stand wordt beschouwd. Vooral op Java is dit het geval. De meesten plegen daar hunne sembahjangs vrij regelmatig te verzuimen, en voor hen zou het moeielijk zijn, nu eens voor eene enkele maal de voorschriften der ritueele reinheid toe te passen zooals ter voorbereiding dier plechtigheid vereischt is en ook de posities en bewegingen der sembahjang zelve met eenige juistheid uit te voeren.

Maar zelfs diegenen, die hunne vijf dagelijksche sembahjangs met zekere trouw in acht nemen, plegen toch zelden of nooit daarvoor ten bedehuize te gaan, en zouden zich ervoor schamen, dit anders dan bij zeer buitengewone gelegenheden te doen. Ongewoonte, eene kleeding, die hen van de habitués der mesegit onderscheidt, allerlei andere oorzaken mogen aan die schaamte deel hebben, het feit, dat zij er in den regel buiten blijven, wordt door iedereen als natuurlijk aanvaard. Alleen in tijden van abnormaal opgewekt godsdienstig leven wordt dit anders.

Het moskeepersoneel, vermeerderd met een aantal vrijwilligers van het correct godsdienstge leven, bewoont de bedehuiswijk, waar die factoren van het Javaansche leven, die zich met de Moslimsche wet niet wel verdragen, geweerd worden, waar de g a m e l a n, de

wajang, de dansmeid geen toegang hebben. Die menschen heeten gezamenlijk de kaoem, en die wijk de pekaoeman, en bewoners van andere wijken, die aan den dienst in de moskee plegen deel te nemen, worden santri genoemd, welke naam in het bijzonder ook de leerlingen der Mohammedaansche godsdienstscholen aanduidt, of op West-Java lebè, welk woord tevens als titel van den „dorpsgeestelijke" in zwang is. Tezamen noemt men al die lieden, die het ernstig nemen met hunne ritueele plichten, poetihan, de witten, in tegenstelling met de abangan, de rooden, d. i. de groote massa. Onder de zoogenaamde vrije desa's, die door beschikking van vroegere vorsten aan het gezag der gewone bestuurshoofden onttrokken zijn, vindt men ook de kepoetihan- of poetihan-desa's, waar dezelfde regelen heerschen als in de pekaoemans der hoofdplaatsen, waar dus het leven der bevolking is gebracht onder de volle tucht der ritueele voorschriften van den Islam. In Atjeh heeten op die wijze ingerichte dorpen wakeuëh. Over het algemeen is de waardeering der ritueele godsdienstoefening onder de Indonesische Mohammedanen slechts matig, hetwelk aan oppervlakkige beoordeelaars wel aanleiding geeft tot de meening, dat zulke Inlanders slechts in schijn Mohammedanen zouden zijn. Deze dwaling is al te dikwijls weerlegd om er hier nog uitvoerig bij stil te staan. Genoeg zij het te herinneren, dat ook in tal van andere Mohammedaansche landen de ijver voor de salât zich tot eene minderheid beperkt en dat in allerlei andere dingen de gehechtheid der Javanen, Maleiers enz. aan hunnen godsdienst ontwijfelbaar tot uiting komt.

Het vasten (poeasa) in de negende maand van het Mohammedaansche jaar wordt door een veel grooter aantal waargenomen dan de dagelijksche sembahjangs. Men hecht er dikwijls de beteekenis aan van eene verzoening voor het laatst verloopen jaar, en de gelukwensch, dien jongeren aan ouderen, minderen aan

meerderen brengen na afloop dezer zware onthoudingsperiode, geschiedt in den vorm van een verzoek om vergeving voor al hetgeen zij in dat jaar jegens hen mochten hebben misdreven. De bezoeken, die men elkaar op dien eersten dag der tiende maand in feestdos gaat brengen, herinneren aan onze nieuwjaarsgebruiken, en dit feest heet dan ook onder Europeanen dikwijls, ten onrechte, Inlandsch Nieuwjaar. Ook zij, die slechts een of meer dagen aan het begin en aan het einde der vastenmaand gevast hebben, ja de groote menigte der eigenlijke Javanen, die in het geheel niet vasten, nemen aan die feestviering niet minder levendig deel dan de vrome betrachters der wet. De bedoeg's der moskeeën, die op den eersten Ramadan door een eigen trommelslag der gemeente het intreden der heilige maand bekend maakten en die verder elk etmaal het begin en het einde der onthoudingsperiode aankondigden, worden gedurende den geheelen laatsten nacht dier maand voortdurend geslagen, en het nu hier, dan daar ontstoken knetterende vuurwerk verhoogt de levendigheid. In de wet moge deze hariraja poeasa het „kleine feest" heeten, in de practijk is hij de groote feestdag, terwijl het officieele groote feest op den tiende der twaalfde maand (de maand Hadji) aan de groote menigte bijna onopgemerkt voorbijgaat. De gewoonte om op dezen laatsten feestdag offerdieren te slachten is in den Archipel slechts tot enkele plaatsen doorgedrongen, en de feestelijke sembahjang verrichten slechts enkelen, zoodat deze hariraja hadji alleen voor hen een ware feestdag is, die zich dan ter verrichting der bedevaart in het gebied van Mekka bevinden.

Geldt het vasten bij velen als verzoening voor een geheel jaar, het verrichten der bedevaart (hadj) naar Mekka en omstreken, waarmede in den regel een bezoek aan het graf van den Profeet te Medina gepaard gaat, doet verzoening voor de zonden van het gansche daar-

aan voorafgaande leven. Deze godsdienstplicht, die alleen geldt voor personen, wier middelen, gezondheid en andere omstandigheden hun veroorloven, zonder bezwaar voor zich of de hunnen de reis te ondernemen, verheugt zich in den Archipel in eene zeer groote, steeds toenemende populariteit. In de laatste jaren bedroeg het aantal deelnemers uit Oost-Indië om en bij de 20.000 per jaar, een vierdedeel van alle pelgrims, die zich over zee naar het heilige land van den Islam begaven. Is iemand gestorven zonder de bedevaart te doen, terwijl hij daarvoor door zijne levensomstandigheden wel in de termen viel, dan wordt uit zijne nalatenschap, als aan God verschuldigd, eene som afgezonderd om te strekken als loon voor eenen plaatsvervangenden hadji (badal hadji). Vele zulke geldbedragen gaan jaarlijks naar Mekka, waar Mekkanen zoowel als te Mekka gevestigde Indonesiërs ze gretig tegemoetzien. Gewoonlijk dragen de hadji's na hun terugkeer den Arabischen tulband en dikwijls ook verder eene min of meer Arabische kleeding. Verder plegen de meesten na het volbrengen der bedevaart met zekere trouw de ritueele godsdienstoefening te verrichten. Vooral vroeger, toen hun aantal nog niet zoo belangrijk en in verband daarmee het aanzien, dat zij in de Inlandsche maatschappij genoten, veel grooter was dan nu, gaf dit alles aan de Europeanen aanleiding ook in de hadji's eene soort van priesters te zien, hetgeen zij natuurlijk evenmin zijn als de moskeebeambten.

Minstens even naïef als de meening der hadji's, dat hunne reis naar Arabië al hunne verleden zonden zou uitwisschen, is het in sommige Europeesche kringen heerschende denkbeeld, dat die Inlanders, die als haringen opeengepakt de zeereis naar Djeddah en terug maken, die in Arabië bij troepen door belanghebbende pelgrimsgidsen van de eene heilige plaats naar de andere gesleept worden, en eenige weken verkeeren te midden van eene onrustige menigte, welker talen zij niet ver-

staan. geestelijk wedergeboren tot wilde fanatieken naar huis terug zouden keeren. Inderdaad is de invloed der bedevaart op het geestelijk leven van de massa der pelgrims van zeer geringe, zoo al eenige beteekenis. Toch heeft de hadj indirect wel degelijk belangrijke gevolgen gehad voor het godsdienstig leven der Indische Mohammedanen. Telken jare zijn er onder hen, die naar Mekka reizen, een aantal jongelieden, die zich voor langen tijd in de heilige stad gaan vestigen om daar de wetenschappen van den Islam onder leiding van Arabische leeraren van naam te beoefenen. De kolonie der „Djawa", zooals de Arabieren al die Indonesiërs noemen, neemt steeds toe in omvang. Velen van die studenten keeren later als schriftgeleerden naar hun vaderland terug om daar op hunne beurt als leeraars op te treden, en hunne scholen vormen de middelpunten, van waar uit de studie der Moslimsche wet in haar geheelen omvang hare boven aangestipte (bladz. 19—20) padagogische werking in allengs wijdere kringen uitoefent. In de laatste eeuw vooral is het onderwijs aan de Mohammedaansche godsdienstscholen in Oost-Indië in steeds toenemende mate naar de te Mekka gangbare methoden hervormd.

§ 6. De beteekenis van dat onderwijs voor het geestelijke leven der bevolking is dikwerf onderschat. De kinderen der kleine luiden, met uitzondering van de hierboven (bladz. 21) genoemde streken, waar een meer opgewekt godsdienstig leven heerscht, blijven dikwijls van alle godsdienstonderwijs verstoken; om dit verschijnsel niet verkeerd te verstaan, bedenke men, dat het zoo goed als algemeen is in de Mohammedaansche wereld. Tot het ontvangen van elementair godsdienstonderwijs bestaat in bijna ieder dorp wel gelegenheid, zij het, dat de „dorpsgeestelijke" zich met het geven daarvan belast of dat hij dit aan een meer deskundige, die daarvoor beschikbaar is, overlaat. De

jongens, soms ook de meisjes, leeren daar den onbegrepen, Arabischen Qoeran werktuigelijk opdreunen volgens de regelen van die kunst, worden soms bovendien geoefend in het verrichten der sembahjang en van de rituëele wasschingen, die de voor die godsdienstoefening vereischte reinheid teruggeven aan hen, die ze door onvermijdelijke natuurlijke oorzaken verloren hebben. Het volledig doorloopen van zulk een cursus heet tamat mengadji, en het einde daarvan wordt gevierd met een feestelijken, door gebed gewijden maaltijd. Vaak wacht men deze gebeurtenis af om dan ook de besnijdenis uit te voeren, aan welke operatie overigens ook de niet-onderwezenen onderworpen worden. Men hecht hier, gelijk trouwens in de meeste Moslimsche landen, aan de besnijdenis eene hoogere waarde dan die de geopenbaarde wet haar toekent. In de populaire schatting geldt zij namelijk als eene soort van inlijving bij de gemeente, terwijl zij in de wet slechts de plaats inneemt van één onder vele voorschriften. Onder de talrijke namen, waarmee men in verschillende Inlandsche talen de besnijdenis aanduidt, komen ook zulke voor die „reiniging" of „opneming in den Islam" beteekenen. Nemen Indonesische heidenen den Islam aan, dan vormen gewoonlijk besnijdenis en onthouding van varkensvleesch langen tijd het sjibbolet van hun nieuwe geloof, terwijl zij de ritueele voorschriften overigens geheel veronachtzamen.

Keeren wij tot het onderwijs terug. Men begrijpt, dat er van de Qoeranschool weinig vormende kracht voor het leven kan uitgaan. De kinderen worden er aan eene zekere mate van orde en tucht gewend en doen er eenige bekendheid met Arabische klanken en schrift en met uiterlijke vormen van den eeredienst op. En wij merkten reeds op, dat zelfs aan zulk onderwijs slechts eene minderheid der kinderen deelneemt. Nog veel geringer in getal zijn zij, die voortgezet onderwijs in den Mohammedaanschen godsdienst ontvangen. Toch

telt men die *santris* of *moerids* genaamde studenten bij tienduizenden, en, daar velen hunner later in hunne omgeving als gidsen en voorbeelden worden beschouwd, begrijpt men licht, welke krachtige werking hiervan kan uitgaan om allengs ook in wijdere kringen verhoogde belangstelling in de wet van den Islam aan te kweeken.

In groote bevolkingscentra vindt men leeraars, die in een bedehuis, in hunne eigen woning of ook in een afzonderlijk gebouwtje hunne leerlingen om zich vereenigen. Krijgt zulk een *goeroe* een grooten naam, dan gebeurt het wel, dat van heinde en verre jongelieden zich tijdelijk op zulk eene hoofdplaats vestigen om zijne lessen te volgen. Typisch Inlandsch zijn echter de scholen op eigen terrein, die als het ware elk een afzonderlijk dorpje vormen, waar leerlingen uit allerlei landstreken samenwonen om zich onder leiding van een of meer goeroes aan de studie te wijden. Op Java heeten die inrichtingen *pesantrèns* (d. i. verblijven van *santris*) en bestaan zij, behalve uit de woningen der goeroes met hunne gezinnen, uit *pondoks*, gebouwen, die door een gang in het midden in tweeën verdeeld zijn, met aan weerszijden een aantal cellen, die elk tot slaap- en bergplaats en ook wel tot studeervertrek voor twee of meer jongens ingericht zijn. In iedere *pondok* fungeert een oudere leerling of hulpleeraar als *loerah*, handhaver der orde volgens regelen, die deels bij overlevering bekend zijn, deels door aanplakking tegen de gangwanden bekend gemaakt worden. Het meestal ruime pesantrèn-erf bevat bovendien vaak een bedehuis en een lokaal voor de lessen, soms ook voorraadschuurtjes voor de rijst, die de gegoede santris zelf aanschaffen, de min gegoede in hunne vacantie door hulpbetoon bij het oogsten verdienen of afbedelen, of die aan de school toevloeien als opbrengst van vrome stichtingen (*wakap*-gronden).

Dikwijls is de heele school, erf en gebouwen, eene

stichting, gesproten uit persoonlijk initiatief van vrome lieden, of, op Midden-Java, uit de beschikking van vroegere vorsten, die geheele desa's ten behoeve der instandhouding van zulke scholen vrij (perdikan; over eene andere soort van vrije desa's zie men bladz. 22) gemaakt en buiten de gewone bestuursorganisatie met hare lasten en verplichtingen gesteld hebben. Het regentschap Ponorogo en andere gedeelten van Madioen, verder Soerabaja en Madoera waren vanouds beroemd om hun pesantrèns, maar men vindt in tal van andere streken op Midden-Java en in den lateren tijd vooral ook in de Preanger vele scholen, welker faam die van die oude stichtingen in de schaduw gesteld heeft.

In Atjèh heeten de inrichtingen van dezen aard rangkangs, in Midden-Soematra soeraus; hare organisatie vertoont zekere afwijkingen in bijzonderheden van die der pesantrèns, maar deze vereischen hier geene bespreking. In al die scholen worden jonge Inlandsche Mohammedanen met behulp eener vaak gebrekkige en omslachtige leerwijze, die bij de begaafden toch haar doel weet te bereiken, ingewijd in een grooter of kleiner gedeelte van den bekenden middeleeuwschen cyclus der Mohammedaansche wetenschappen: de wet, de geloofsleer en de mystiek. Als leermiddelen dienen gezaghebbende teksten, die uit het Arabisch in eene Inlandsche taal zijn vertaald, of de origineelen zelve. In dit laatste geval is eene propaedeuse in Arabische taalkunde en verwante hulpwetenschappen onmisbaar. Vergevorderden beoefenen ook Qoeranexegese, de heilige Overlevering en hare verklaring, de theorie van de grondslagen der wet en nog meer van die vakken, die voor den gemiddelden santri te veel tijd en inspanning zouden eischen en waarvan de beoefening tot de wetenschappelijke luxe gerekend kan worden.

De leertijd duurt van twee tot tien en meer jaren, al naar het doel, dat de santri zich heeft voorgesteld. De lang studeerenden trekken van de eene pesantrèn

naar de andere om van verschillende wetenschappelijke specialiteiten te profiteeren. De besten kunnen het in hun eigen land werkelijk tamelijk ver brengen, maar de studie te Mekka geldt toch algemeen als het hoogste voorrecht, dat den weetgierige te beurt kan vallen.

De vroeger in ons officieele spraakgebruik gangbare aanduiding der santris of moerids als priester-leerlingen, der pesantrèns, soeraus enz. als priesterscholen berust op dezelfde misvatting, die wij reeds ten aanzien van het moskeepersoneel en van de hadjis ontmoet hebben. Zij is onjuist, niet alleen omdat de Islam geene priesters kent, maar bovendien omdat de hier bedoelde scholen zelfs niet in het bijzonder de opleiding tot die functies ten doel hebben, die wij ten onrechte als priesterlijk plachten te beschouwen. Wel genieten de meesten, die later een ambt hopen te bekleeden waarvoor kennis der Moslimsche wet vereischt is, gewoonlijk pesantrèn-onderwijs, maar men vindt aan die scholen bovendien leerlingen uit alle kringen der Inlandsche maatschappij, wier vroomheid hen op eene diepere kennis van leer en wet van hunnen godsdienst prijs doet stellen. In den allerlaatsten tijd, nu de drang naar modern onderricht in onzen trant in de Inlandsche maatschappij zich met voorheen ongekende kracht doet gelden en de gelegenheid om dat te ontvangen allengs iets ruimer geboden wordt, is de algemeene waardeering van het pesantrèn-onderwijs aanzienlijk gedaald, maar zelfs onder de Inlandsche bestuursambtenaren van zekeren leeftijd, vooral op West-Java, zijn er nog verscheidene, die een deel hunner jeugd op eene pesantrèn hebben gesleten. Dat dit aan het veranderen is, mogen wij als eene verblijdende omstandigheid aanmerken, want al heeft het pesantrèn-onderwijs aanspraak op onzen eerbied als uiting van ernstig godsdienstig geloof, het berust geheel op eene middeleeuwsche beschouwing der menschenwereld, en het heeft allerminst de strekking om de zoo gewenschte associatie

van het Inlandsche leven aan de beschaving van onzen tijd in de hand te werken. Het bevordert veeleer het verspillen van tijd en scherpzinnigheid aan nuttelooze, haarklovende casuïstiek, en het k a n bevorderlijk zijn aan de aankweeking van onverdraagzame gevoelens jegens andersdenkenden, voor welke gevoelens de Inlanders overigens gelukkig zoo weinig vatbaarheid bezitten.

§ 7. De millioenen eenvoudige landbouwers, die de hoofdmassa der Inlandsche bevolking uitmaken, zien met den grootsten eerbied op tegen die geleerde landgenooten, die de daareven geschetste scholen bezocht hebben, maar hun leven wordt niet door veel van het aan die studiën ontleende licht bestraald. De schriftgeleerdheid van den Islam legt zich in den regel berustend neer bij het feit der onvatbaarheid van de „schare". Met de moskee is, zooals ons vroeger bleek, de aanraking dier eenvoudigen tot enkele officieele gelegenheden beperkt. De godsdienstige wijding, waarvoor hunne materieele levenssfeer de noodige ruimte openlaat, ontvangen zij meest door tusschenkomst van dien dorps-godsdienstbeambte, die zelf met beide beenen in diezelfde sfeer staat, maar er met zijn hoofd een eindje bovenuitkomt. Op West-Java heet hij l e b è of a m i l, op Midden-Java m o d i n, k a o e m, of nog anders, in Atjeh t e u n g k o e (van de m e u n a s a h, het dorpsbedehuis en nachtverblijf van ongetrouwde mannen, want er zijn ook andere teungkoes), in Midden-Soematra m a l i m. Onder andere namen komt hij elders voor, en op de Buitenbezittingen omvat zijn functie gewoonlijk iets meer dan op Java en Madoera; daar heeft hij namelijk een deel der bemoeienissen, die hier aan het moskeepersoneel zijn opgedragen, hetgeen bij eene meer verspreide bevolking zijne moeielijkheden heeft.

Hij is de bemiddelaar bij alle aanrakingen zijner dorpsgenooten met de moskeebeambten. Waar eene

djakat-regeling bestaat, is hij de directe inner dezer opbrengst en zorgt hij, dat de geïnde rijst, na aftrek van het voor het dorp zelf bestemde deel, aan de hoogere autoriteit wordt afgeleverd. Bij sluiting en ontbinding der huwelijken wijst hij den eenvoudigen den weg en geeft omtrent hen de officieel vereischte inlichtingen. Bij alle gewichtige gebeurtenissen in het leven der familie is hij het, die vóór den naar aanleiding daarvan gegeven godsdienstigen maaltijd (sedekah, selamatan, kendoeri, hadjat of hoe ook verder genoemd) het onmisbare Arabische gebed (do'a, donga) uitspreekt; zoo in verschillende perioden der zwangerschap, bij geboorte, bij het afvallen der navelstreng, bij besnijdenis, bij huwelijk en sterfgeval. Hij leidt de lijkbezorging, zoodat de ritueele reiniging van het lijk, de inwikkeling in de lijkwaden en de teraardebestelling volgens de voorschriften der wet geschieden. Zelf houdt hij de dooden-sembahjang, den lijkdienst, zouden wij zeggen, en de gebeden bij de maaltijden, die behalve op den sterfdag zelf, op den 3^{den}, 5^{den}, 7^{den}, 10^{den}, 40sten, 100sten, 1000sten, dag na den dood en op den jaardag van het sterfgeval gehouden worden voorzoover de nalatenschap de daarmee verbonden uitgaven gedoogt. Ook bij godsdienstige plechtigheden, die het geheele dorp aangaan, verleent hij het ministerie van zijn gebed. Behalve de beide officieele feesten van den Islam geeft vooral het alom zeer populaire Mauloed-feest (bladz. 10) aanleiding tot een gewijd maal; verder de Allerzielenmaand, de achtste van het jaar; een of meer door het zonnejaar geregelde tijdstippen, waarop Allahs zegen over de zaaïng en den oogst wordt afgesmeekt, en zoo nog een aantal plaatselijk verschillende gelegenheden meer. Hij is de ritueele slachter van zijn dorp. In het kleine bedehuisje, dat in de meeste dorpen wordt aangetroffen (op Java langgar of tadjoeg, in Atjeh meunasah, elders ook wel mesegit geheeten), gaat hij in die

streken, waar de ritueele dienst in wijderen kring beoefend wordt, wel eens in de sembahjang voor of geeft hij er ook godsdienstonderricht van de elementaire soort.

De kennis, die hij voor al die verrichtingen noodig heeft, deed hij op gedurende een kort verblijf aan eene pesantrèn of door oppervlakkig onderricht van een ander, die de pesantrèn bezocht had. Geestelijk gezag, van welken aard ook, brengt zijne functie niet mede; hij geldt eenvoudig als de man, die zekere bij godsdienstige plechtigheden vereischte vaardigheden bezit, welke gewone dorpelingen ontberen. Zijn er onder hen, die ook gebeden van buiten kennen of het Qoeranreciet eenigszins meester zijn, dan laat de beambte zich gaarne door dezulken zijne taak wat verlichten, mits hij daarbij niet meer dan noodig van de kleine emolumenten derft, die aan het werk verbonden zijn. Op zijn advies en zijne hulp in zaken, die het volksbijgeloof betreffen, wordt menigmaal een beroep gedaan bijv. waar het geldt booze invloeden te keeren, waaraan men ziekte van mensch, dier of nuttig gewas toeschrijft, of gunstige tijden te berekenen voor het beginnen van een werk. Op dit terrein heeft hij eenen concurrent in den doekoen, die zoo ongeveer doet wat des kwakzalvers en wat des waarzeggers is. De „dorpsgeestelijke" en de doekoen hebben beiden veelal hun kleine notitieboekje, dat in min of meer leesbaar schrift de encyclopedie hunner wetenschappen in zich bevat. In de gebeden, die de eerste bijeengeschreven heeft, komen niet zelden tusschen de Arabische formulieren ook stukjes voor, die naar Hindoeïsme of oud-inheemsch animisme rieken. De vrome, nieuwerwetsche doekoen daarentegen stelt er prijs op, dat zijne kwakzalverij een rechtzinnigen indruk make en schermt gaarne met Arabische wijsheid. Zoo naderen beider encyclopedieën elkaar somtijds, al hebben zij oorspronkelijk elk eene eigen bestemming. Beide functies zijn ook wel eens in één persoon vereenigd, en anders schaamt menig

lebè, modin of kaoem zich niet, in sommige wereldsche aangelegenheden den doekoen te raad plegen. Er zijn lebès, die behalve het vanbuitenkennen van een paar formulieren en wat practische ervaring niets voor hebben boven den simpelsten dorpeling; er zijn er ook, die onder de geletterden gerekend mogen worden en menige functie in eene moskee zouden kunnen vervullen. De vergelijking hunner beteekenis in het dorp met die van pastoor of predikant is echter altijd even misplaatst.

§ 8. De zorg voor de dooden, die zich uit in het geven van de daar straks genoemde godsdienstige maaltijden, individueele voor de kort geleden gestorvenen, algemeene in de Allerzielenmaand, die zorg vindt men nagenoeg in alle Mohammedaansche landen terug. Het onder de ongeletterde Möslims van Oost-Indië dikwerf daarmee verbonden denkbeeld, dat de essentie der spijzen bij zulke gelegenheden door de dooden zelve genoten wordt, is wel als een overblijfsel uit hunne vóór-Mohammedaansche periode te beschouwen. Piëteit en vrees voor den blijvenden invloed der dooden op het lot der levenden zijn bij de Inlandsche doodenvereering onafscheidelijk verbonden. Bij de eenvoudige dorpelingen geldt dat huiverende respect vooral de eigen ouders en voorouders en de ware of vermeende stichters en voorouders van het dorp. Men is geneigd, de oorzaak van een ongeval te zoeken in verzuim van de aan zulke dooden verschuldigde zorg of eerbied. Alvorens iets gewichtigs te ondernemen gaat men hunne graven bezoeken om, naar het heet, hunne vergunning te vragen. Natuurlijk doet men hetzelfde ten aanzien van zulke dooden, die in den algemeenen roep van heiligheid gekomen zijn. Hier valt dan de doodenvereering samen met den heiligendienst, die onder alle Mohammedanen, met uitzondering van de als kettersch geldende Wahhabieten, het compromis heeft gevormd tusschen het geliefde polytheïsme van vroeger en het

nuchtere monotheïsme van den Arabischen Profeet. De Indonesiërs vereeren de internationaal-Mohammedaansche heiligen, voor zoover zij, bijv. door de bedevaart naar Mekka, aan het internationale leven deelnemen. Zij vereeren verder de wali's, aan welke zij de invoering van den Islam in hun land toeschrijven, op Java de acht of de negen wali's van de plaatsen aan het Noorderstrand, die de oudste zetels van den Islam op dat eiland geweest zijn, in iedere geïslamiseerde streek een of meer van die wondermannen, die Allah naar het Verre Oosten zond om er Zijne laatste openbaring bekend te maken. Verder allerlei schutspatronen van bepaalde plaatsen, van bepaalde sferen van het menschelijk leven; eindelijk, ten spijt van de geletterde rechtzinnigen, ook levenlooze voorwerpen (boomen, steenen enz.), die men als zetels van geesten beschouwt omdat hunne aanraking zonder de vereischte voorzorg geacht wordt ziekte of dood veroorzaakt te hebben.

Elke wali heeft zijne legende, waarin de karamats, wonderteekenen van Allahs bijzondere gunst, de hoofdrol spelen. De wali's bewegen zich door het luchtruim, door het water, onder den grond met ongeloofelijke snelheid. Hunnen vrienden brengen zij allen zegen, hunnen verachters gaat het slecht. Karamat wordt in de Inlandsche talen ook adjectief gebruikt om iemand als wonderwerkend, en dus heilig te kenschetsen. Het ontbreekt nooit aan levende personen, dle karamat zijn en daaraan eene voor hen zeer voordeelige vereering danken; vooral van Arabieren, in 't bijzonder wanneer zij sajjids of sjeriefen. afstammelingen van den Profeet zijn, neemt het lichtgeloovige publiek met graagte aan, dat zij bij de gratie Gods wonderen werken, en dit bijgeloof is allerminst tot de lagere standen beperkt, het komt vaak zelfs bij personen van modern wetenschappelijke opvoeding voor.

De populaire vormen der mystiek, de ook in den Archipel zeer verbreide broederschappen of tariqah's,

werken den heiligendienst bijzonder in de hand. Terwijl de intellectueele onder de mystieken in zijne bespiegeling het middel vindt om zich op de vleugelen zijner mystieke droomen te verheffen in de sfeer van het Onzienlijke, kan de eenvoudige van geest slechts den zoom vasthouden van het kleed van hem, voor wien die hoogere wereld hare geheimen ontsloten heeft. Voor hem zijn de groote leiders op het pad der mystiek in het algemeen, die zijner eigen tariqah in het bijzonder, tevens bij uitnemendheid de heiligen, tot wie hij zich wendt om hulp in al zijne stoffelijke en geestelijke nooden.

Zonder de hulp der heiligen komt bijna geen Oost-Indisch Mohammedaan het leven door. De genezing van een geliefden zieke, de wedermin der begeerde vrouw, kinderzegen, bescherming van den oogst tegen ongedierte, gunstige uitslag van het overgangsexamen van een zoon, die de Hoogere Burgerschool bezoekt, bevordering van den Inlandschen landsdienaar tot een hooger ambt, aanwijzing van een Inlandsch prins tot troonsopvolger, al deze en dergelijke uitkomsten hoopt men van de gunst en voorspraak der heilige hovelingen van den Hemelvorst, die zelf te hoog zetelt om Hem onmiddellijk met zulke beden te naderen. Het beroep op de welwillendheid van den beschermer heeft in den regel plaats in den vorm van eene voorwaardelijke gelofte (n a d a r, k a o e l, n i j j a t, enz.) Wanneer de wensch vervuld is, zal de heilige dit of dat ontvangen. Men zal zijn graf bezoeken en daar Qoeranreciet houden of doen houden, of er een offerdier slachten of een gewonen gewijden maaltijd geven of iets anders doen, waarvan men weet, dat het aan heiligen in het algemeen of ook aan dezen patroon in het bijzonder aangenaam is. Soms gaat de naïveteit van den eenvoudigen dorpeling zoo ver, dat hij iets belooft en ook præsteert, dat door hemzelf hoog gewaardeerd wordt, maar waarvan een Moslimsch heilige eigenlijk afkeer behoort te hebben.

bijv. eene wajangpartij of eene andere naar den maatstaf der wet gemeten zondige vermakelijkheid. De opvatting, die dienen moet om dezen heiligendienst aan te passen aan de rechtzinnige dogmatiek: dat men zich Allahs gunsteling te vriend maakt door hun goede werken met het daaraan verbonden loon na te zenden, die opvatting moge aan enkele geletterde bezoekers der heiligengraven voor den geest staan, als regel mag men gerust aannemen, dat de gelofte en hare vervulling uitgaan van de voorstelling des heiligen als bekleed met bijna goddelijke macht over dat gedeelte der schepping, waarbinnen de vervulling van den wensch van den vereerder thuis hoort. Gelijk in bijna de geheele Mohammedaansche wereld, zoo is ook in het Moslimsche Indonesië de heiligenvereering diep doorgedrongen. Moest de associatie van het Inlandsche leven aan de Westersche beschaving wachten op het opgeven van dezen cultus, dan zou men de hoop op haar succes voorloopig moeten laten varen: gelukkig is dit anders, want ook in Westersche beschavingscentra bloeit deze naïeve soort van religieus leven nog altijd welig genoeg.

Hoe groot gewicht men van oudsher op Java aan de heiligengraven heeft toegekend, kan men o.a. opmaken uit de omstandigheden, dat op dezelfde wijze als dit wel ten behoeve van andere godsdienstige instellingen geschied is (blz. 22, 28) ook voor het onderhoud van eenige der oudste astana's of makam's door vroegere vorsten bepaalde desa's van het gewone bestuursverband geëmancipeerd, perdikan gemaakt zijn. In onderscheiding van de pesantrèn- en de kepoetihan-desa's dragen deze den naam van pekoentjèn-desa's, afgeleid van koentji of djoeroe-koentji, eigenlijk „sleutelbewaarder", met welken naam de bewakers van zulke graven worden aangeduid.

§ 9. De mystiek werd van den aanvang af door de Indonesische Mohammedanen meer gewaardeerd dan de

wet, het religieuze denken of droomen meer dan het volbrengen van talooze ritueele plichten. De nawerking der Hindoeitische periode begunstigde deze geestesrichting evenzeer als het feit, dat het Indiërs waren, die hier den Islam invoerden. Van de mistiek kan men zeggen, dat zij in hare bonte verscheidenheid van vormen onder alle klassen der bevolking haren invloed doet gevoelen.

De vorm der pantheïstische bespiegeling, die alle grenzen wegdenkt, die de gansche verscheidenheid der schepping terugvindt in den mensch, die zonder de perken der zelfbeschouwing te overschrijden, weet op te klimmen van hetgeen men Allah's werken noemt tot Zijne namen, Zijne eigenschappen, Zijn wezen, die al spelende met alle begrippen der Mohammedaansche wet, der geloofsleer, der ervaringswereld, al die begrippen weet te doen verstuiven om alleen de volstrekte Eenheid van het Zijn over te houden, die alle hulpmiddelen der taal uitput om tot de ervaring te geraken, dat het Eeuwig Werkelijke onuitspreekbaar is, die vorm is voor de hoog ontwikkelden. Zulk eene mystiek schrijft de overlevering toe aan sommigen van de acht of negen wali's van Java, aan HAMZAH van BAROS, over wiens in Noord-Soematra door velen gevolgde leer in het begin der 17de eeuw aan het Atjehsche hof levendige discussie plaats vond. Een van de Javaansche wali's Sjeich LEMAH ABANG, ging zoover van de huiveringwekkende formule: „ik ben Allah" tot zijne geloofsbelijdenis te maken; zijne medewali's achtten zich dientengevolge verplicht, hem als een tweeden Hallâdj ter dood te veroordeelen, en dit vonnis werd aan hem voltrokken. Wonderlijke teekenen wezen echter uit, dat hoewel dit vonnis niet anders had mogen luiden, de groote mysticus slechts schuldig was aan het onthullen van eene waarheid, die in de aardsche sfeer niet tot volle openbaring komen mag. Men begrijpt, dat zij, die Sjeich LEMAH ABANG niet te slecht,

maar te groot voor de aarde rekenen, ook licht bezwijken voor de verleiding om zich iets van zijne geestelijke ervaring eigen te maken.

Voor de aanhangers der wettelijk godsdienstige richting die in de latere tijden onder den veldwinnenden invloed van MEKKA en HADRAMAUT meer ingang heeft gevonden, geldt al die diepzinnige wijsheid als de verfoeilijkste ketterij. Dit neemt niet weg, dat zij tot den huidigen dag een goed deel van hare populariteit behouden heeft en zelfs onder dezulken, die hare verbreiding in wijderen kring gevaarlijk vinden, groote bewonderaars telt. Nu eens heet zij ḥaqiqat, „Hoogste Werkelijkheid", dan weer ilmoe martabat toedjoeh, „Leer der zeven graden van het Zijn", waarin getracht wordt eene voorstelling te geven van den eeuwigen kringloop der emanaties van het Eene Absolute; in Atjeh spreekt men van de ilmoe salik, de „wetenschap van den weg" naar het Allerhoogste. Door middel van wijsgeerige voorstelling, van poëtische uitbeelding, van negatieve beschrijving poogt men het mysterie te naderen; wie het bereikt, vermag alleen nog in onvertolkbare glossolalie van zijne geestverrukking blijk te geven.

Dit mystieke pantheïsme is nooit het voorwerp van stelselmatig onderwijs, al geldt de leiding van ervaren gidsen als onmisbaar voor hem, die zijn heil nog zoekt. Als hulpmiddel voor den opbouw zijner mystieke ervaring bestudeert men de werken van hen, die in het licht gewandeld hebben. Onder de Arabische boeken, die in Oost-Indië dikwijls dezen dienst bewezen hebben, neemt het „Boek van den Volkomen Mensch" van ABDAL-KARIM bin IBRAHIM DJILANI misschien de voornaamste plaats in. Men treft van dit werk handschriften aan, voorzien van interlineaire vertalingen in Inlandsche talen, en de notitieboeken van Inlandsche beoefenaren der mystiek wemelen van citaten van dezen auteur. Maar ook aan andere Arabische en Perzische

auteurs is veel van de wijsheid ontleend, die men in zulke cahiers bijeengeschreven vindt. Die gemengde manuscripten met een sterk individueel cachet, daar zij al datgene bevatten, wat de eigenaar wenschte te bewaren voor vergetelheid, die p r i m b o n s, zooals zij op Java heeten, vormen de belangrijkste bron onzer kennis der locale Mohammedaansche mystiek.

In het algemeen kan men zeggen, dat de kettersch-mystieke geschriften het meest origineele gedeelte der godsdienstige letterkunde van de Indische Mohammedanen vormen. Zeer talrijk zijn de Maleische en Javaansche boeken over de wet en over de geloofsleer van den Islam, maar die zijn nagenoeg alle uit Arabische origineelen vrij houterig vertaald, of compilaties van meerendeels letterlijk vertaalde brokken. Dit mag ook niet anders, want op het gebied der wet en de geloofsleer geldt de persoonlijke ervaring voor niets, en komt alles aan op de zuiverheid der overlevering. De gewijde geschiedenis van de wereldschepping af leeren de Inlanders kennen uit boeken, die deels uit het Arabisch, deels uit Indische origineelen voor hen bewerkt zijn, en hetzelfde geldt van de heiligenlegenden en van de meeste andere stichtelijke litteratuur. In de mystiek daarentegen verkrijgt zelfs het overgeleverde eerst waarde, wanneer het individueel beleefde ervaring geworden is, en zijn de uitingen van nieuwe ervaring niet aan oude vormen gebonden. HAMZAH van BAROS gaf in Maleische gedichten, die in vorm origineel waren, onder meer andere symboliek de op mystiek gebied welbekende voorstelling der verhouding van den Mensch en God met aan de aardsche erotiek ontleende beelden. In het Javaansch en in het Maleisch wemelt het van verhandelingen, die in een eigen vorm de emanatiereeks, de eenheid van God, mensch en wereld, den dieperen zin van de gebruikelijke theologische termen en formules ontwikkelen. De meestal in dichtmaat gestelde verhalen over de acht of negen wali's van Java

vooral geven eene rijke bloemlezing van mystieke theorieën, en deze soort van litteratuur is dan ook onder den aan de terminologie der mystiek ontleenden naam soeloek bekend. Dezelfde onderwerpen worden vaak behandeld in wawatjans, gedichten, die bestemd zijn om des avonds tot tijdkorting in familie- of vriendenkring voorgezongen te worden.

Op het in moderne scholen gevormde verstand maken die producten van Oostersche diepzinnigheid een zonderlingen indruk. Naast bespiegelingen van Neo-Platonische afkomst, zooals die door den Arabischen trechter over de Moslimsche wereld verspreid zijn geraakt, bevatten zij de meest abstruse combinaties en vergelijkingen en, intellectueel gesproken, de meest belachelijke ongerijmdheden. De eenheid van het Zijn vindt men er geïllustreerd door de opsomming van verschillende viertallen, die telkens één begrip vertegenwoordigen, bijv. vier windstreken, vier extremiteiten van het menschelijke lichaam, vier ware chaliefen, vier stichters der orthodoxe scholen, vier soorten van eigenschappen Gods, de vierheid van Allahs wezen, eigenschappen, namen en werken, enz. enz., al hetgeen dan de voorstelling moet opwekken, dat al die viertallen slechts in naam verschillen, doch reëel één zijn, en zoo aanschouwelijk moet helpen maken, dat de hoogste realiteit eene volstrekte eenheid is.

Nog aanschouwelijker komen deze denk- of droombeelden tot uitdrukking in teekeningen, die voor emanaties cirkels zonder en met punten en lijnen in de plaats stellen, of die in ruwe afbeeldingen van het menschelijk lichaam met uitvoerige bijschriften, welke de verschillende factoren van het geschapen en ongeschapen heelal in lichaamsdeelen localiseeren, eene materieele uitdrukking geven aan de vaak herhaalde mystieke uitspraak: „wie zichzelf kent, kent zijnen Heer", soms aangevuld met die andere: „wie zijnen Heer kent, kent geen zelf meer". Er is dan, zoo leest men dikwijls,

geen aanbidder meer en geen aangebedene; in het gelouterde menschelijke bewustzijn kent en aanbidt Allah zichzelf. De geloofsbelijdenis, de catechismus, het kort begrip der dogmatiek, de voornaamste hoofdstukken der wet worden door deze mystieken met behulp eener aan niets gebonden interpretatie omgezet in uitdrukkingen der pantheïstische eenheidsleer, die het gewone monotheïsme der menigte als eene soort van heidendom beschouwt.

Voor intellectueel minder ontwikkelde heilbegeerigen, die toch op hunne wijze aan deze mystiek deel willen hebben, heeft men korte catechismen, waarin de hoofdzaken dezer leer in den vorm van vragen en antwoorden behandeld worden. In vele kringen doen deze tractaatjes den dienst van zaligmakende formules, die men van buiten leert om zeker te zijn van het hoogste heil; ja, men gaat wel zoover, dat men voor hen, wier geheugen zoo'n catechismus niet kan bevatten, het bezit van een papiertje, waarop de vragen en antwoorden geschreven staan, voldoende acht. Die onderwijzing der hoogste waarheid wordt aldus gedegradeerd tot amulet voor alle doeleinden, en gelijke kracht schrijft men toe aan papiertjes met de zooeven genoemde teekeningen met bijschriften, die onder den algemeenen naam van daërah's (eigenlijk „kringen", „cirkels") ook door analphabeten op hoogen prijs gesteld worden.

§ 10. In de tariqah's of mystieke broederschappen wordt de mystiek volgens bepaalde, aan de stichters dier orden toegeschreven methoden onder leiding van daartoe bevoegde sjeichs of kalipah's (chalifah's) binnen het bereik der heilbegeerigen gebracht. In de 16de en 17de eeuw was het bovenal de tariqah der Sjattarijjah, die door enkele Maleische en Javasche pelgrims uit Medina meegebracht en met veel succes in den Indischen Archipel verbreid werd. Kettersch was deze tariqah niet, maar bij hare verspreiding, vooral

op Java en Soematra, nam zij dikwijls plaatselijk veel van de boven beschreven kettersche beschouwingen en ook veel populair bijgeloof in zich op. Zoo komt het, dat onder den naam van Sjattarijjah zeer uiteenloopende nuances van kettersche en rechtzinnige mystieke devoties in zwang zijn gekomen en nog steeds zijn gebleven. Naarmate de studie van wet en geloofsleer in Indië onder Arabische invloeden hervormd werd, werden langs dienzelfden weg ook andere tariqah's, vooral uit Mekka, ingevoerd. De Qadirijjah, de Naqsjibandijjah, de Sjadilijjah, en ook latere, zooals de Sammanijjah zije in de laatste halve eeuw vooral door tal van goeroe's vertegenwoordigd en tellen hare aanhangers bij tienduizenden. De bewering, dat ook de in Noord- en Centraal-Afrika zoo invloedrijke tariqah der Sanoesijjah in Nederlandsch-Indië aanhangers zou hebben, is te eenen male ongegrond; zij moet op een of ander misverstand berusten. In wezen onderscheiden die andere tariqahs zich niet van de Sjattarijjah, maar zij hebben zich weten te bewaren voor de vermenging met haeresie en superstitie, waardoor de zooveel vroeger ingevoerde Sjattarijjah bij de rechtzinnigen in slechten reuk is gekomen. Wel zijn vele strenge wetgeleerden ook jegens de Qadirijjah, de Naqsjibandijjah, enz. niet sympathiek gezind, maar hun tegenzin betreft dan niet zoozeer de tariqah's zelve, hare leer of hare methode van devotie, doch meer de in hun oog twijfelachtige bevoegdheid van degenen, die als goeroe's optreden, en de overbodigheid of zelfs onwenschelijkheid van hare verbreiding onder eene bevolking, welker bekendheid met en beoefening van de gewone voorschriften der Mohammedaansche wet nog zooveel te wenschen overlaten.

§ 11. De zuiverst rechtzinnige mystiek, zooals de Moslimsche kerkvader Ghazali die in zijne „Levendmaking der Wetenschappen van den Godsdienst" heeft uiteengezet, en die in wezen neerkomt

op eene hoogere ethiek, op de aankweeking van die gezindheden en eigenschappen van het geloof eerst hare waarde voor het andere leven ontleenen, ook die wordt in den Indischen Archipel met belangstelling beoefend.

Voor deze studie vindt de leerling leiding in de pesantrèns, soeraus, enz., waar de beste goeroe's ook werken als die van Ghazali verklaren. Als een van de vele bewijzen der waardeering, die deze groote encyclopedist der theologie ook in Indië geniet, vermelden wij de Maleische vertaling van zijn daarstraks genoemde hoofdwerk door een Palèmbangschen geleerde, welke vertaling vroeger in handschriften in den Archipel veel verbreiding vond en nu reeds meer dan eens in druk is uitgegeven. De vertaler, Sjeich Abdoessamad, die in de tweede helft der 18de eeuw verschillende werken in het licht gaf, was tevens een ijverig aanhanger en verbreider der tariqah Sammanijjah, waaruit men zien kan, dat de beoefening eener speciale devotie geenszins in strijd geacht wordt met ernstige studie dier mystiek, die in den cyclus der wetenschappen van den Islam is opgenomen. De overlevering, volgens welke Mohammed gezegd zou hebben, dat t a s a w o e p (uit het Arabische t a ç a w w o e f, beoefening der mystiek) zonder kennis der goddelijke wet als ketterij te beschouwen is, maar dat de mystiek onontbeerlijk is om de kennis der wet vruchtbaar te maken, die overlevering is ook bij de Oost-Indische rechtzinnigen algemeen bekend.

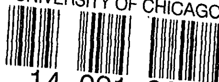
§ 12. Daar de Islam behalve het individueele, het huiselijke, het maatschappelijke, ook het staatkundige leven zijner belijders, in theorie althans, geheel voor zich opeischt om het niet naar algemeene beginselen, maar met gedétailleerde voorschriften te besturen, heeft de Mohammedaansche belijdenis eener bevolking voor hare bestuurders ook hare politieke beteekenis, vooral wanneer de bestuurders niet-Mohammedanen zijn. Het

stelsel van den Islam heeft immers zijn vasten, definitieven vorm aangenomen in de middeleeuwen, toen in geheel de beschaafde wereld het staatkundig leven in hooge mate door de godsdienstige verschillen beheerscht werd. Gewetensdwang in eigen kring, vijandschap naar buiten behoorden toen tot de krachtigste motieven van het handelen der groepen, waarin de menschheid verdeeld was. In de Westersche wereld liet men zich door die motieven leiden zonder ze ooit tot eene voor alle eeuwen geldende theorie te verheffen; later zag men zijne dwaling in, en langzamerhand bekeerden zich alle beschaafde staten tot de leer der volstrekte gewetensvrijheid, al kost de toepassing zelfs nu nog aan velen groote moeite. In het gebied van den Islam noopte de eigenaardige ontwikkeling der wetgeving, die zich regeling van alle dingen op grond van goddelijk gezag tot doel had gesteld, tot het kanoniseeren der middeleeuwsche practijk. Van daar, dat het voor Mohammedaansche landen zoo uiterst moeilijk is geworden, de formule te vinden voor hunne normale deelname aan het internationale wereldverkeer.

Met of zonder zulk eene formule is het voor elken staat, die Mohammedaansche onderdanen heeft, van het hoogste belang, zijne verhouding tot hen te regelen op eenen grondslag, die duurzaamheid belooft. Nederland verkeert te dezen aanzien in eene bijzonder gunstige positie. De Nederlandsch-Indische Mohammedanen zijn betrekkelijk laat in de gemeenschap van den Islam opgenomen, zonder toedoen van eenige centrale Mohammedaansche staatsmacht, en de afgelegenheid van hun gebied heeft ook hunne verdere ontwikkeling buiten zulken invloed gehouden. Van neiging om zich te stellen onder de hoede van het Turksche chalifaat heeft men in den Archipel slechts bij zeldzame exceptie iets bespeurd, en de tegenwoordige politieke omstandigheden zijn zoo ongunstig mogelijk voor het opkomen van zulke verlangens. Eeuwenlang verkeer met volken van zeer

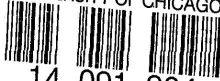
uiteenloopende lichamelijke zoowel als geestelijke eigenaardigheden heeft bij de meest beschaafde deelen der bevolking van Oost-Indië eene mate van geestelijke bescheidenheid aangekweekt, die bij de geestelijke laatdunkendheid van velen, die daar de Europeesche cultuur vertegenwoordigen, allergunstigst afsteekt. juist in onze dagen ontwaakt onder de Indische Mohammedanen het bewustzijn van wat hun ontbreekt om in het wereldverkeer de plaats te kunnen innemen, die hun aanleg voor hen bereikbaar maakt. Gaarne aanvaarden zij ter aanvulling van die leemten onze leiding in den zin van onderwijs en opvoeding, wanneer deze gegeven wordt zonder de voorwaarde, dat zij aan hunne oude heiligen den rug moeten toekeeren om de onze, of neen: die van sommigen onzer te gaan vereeren. Aan de grootsche taak, die ons nationale verleden ons aldus ter vervulling voorlegt, kunnen alle groepen van ons volk, elk op hare wijze medewerken, mits zij allen het hierover eens worden, dat daarbij nu eens aan alle kerkelijke, onkerkelijke, politieke of andere bekrompenheid het zwijgen opgelegd moet worden.

Meer dan jammerlijk zou het zijn, als zelfs hier voor Nederland eene nationale synthese onmogelijk bleek!



Hurgronje
~~Groote godsdiensten~~
De Islam in Nederlandsch-Indië.

May 22 '40	Braidwood
Jun 6 '40	
Fe 14 '57	G E Williams
Mr 14 '57	Fac Q 55225
OCT 15 1973	I.L.L.
DEC 13 1973	Alberta


UNIVERSITY OF CHICAGO
14 091 904